

"הדתיים החדשים: מבט עכשווי על החברה הדתית בישראל", יאיר שלג, כתר, 2000, 333 עמ':

היהדות בצל הפוסטמודרניזם

לא מעט סקירות וביקורות כבר נכתבו על ספרו החדש של העיתונאי, חבר מערכת "הארץ", יאיר שלג. נכתב ש"הדתיים החדשים" הוא ספר אינפורמטיבי ומעניין, שהוא כתוב בצורה ברורה וקולחת, שאינו אקדמי מדי ועם זאת שומר על רמה גבוהה כספר עיוני ובעיקר שהוא ספר שבא בזמנו, כלומר שהוא אקטואלי מאוד, רלוונטי לתנועות ולזעזועים שעוברים על החברה בישראל בימינו, ועל כן חשוב.

"הדתיים החדשים" אכן בוחן את "החברה הדתית" בארץ בצורה יסודית למדי. שלג ערך מחקר מקיף, ראיין עשרות אנשים ונועץ באקדמאים ובמומחים בתחום (בראשם פרופ' מנחם פרידמן מאוניברסיטת בר-אילן). הספר עצמו מחולק לשערים שונים, כאשר כל שער מוקדש לנתח דתי אחר: החל מהחברה החרדית, דרך הציונות הדתית, הדתיות המזרחית (ש"ס וסביבותיה), ועד לתופעות של דתיות רוחנית מחז, והתנועה הקונסרבטיבית והתנועה הרפורמית מאידך. שלג אף מקדיש שער ליחסים המיוחדים בין החילוניים לדתיים בארץ.

על ציר הזמן, סוקר שלג את ההתפתחויות בכל מחנה פנימה: הוא כותב על ההתחזקות הדמוגרפית והפוליטית של החרדים, על ה"הפועל המזרחי", "בני עקיבה" ו"שיבת" מרכז הרב", על לידתה ועלייתה של תנועת ש"ס, על השפעתו של רצח ראש-הממשלה רבין, ועל פריחתה של רוחניות דתית חדשה (ברסלב, קרליבך, ה"ישיבאשרם") ועל כניסתם לארץ, מארה"ב, של הרפורמים והקונסרבטיבים. כל זה, כאמור, כתוב בצורה ברורה ופוקחת עיניים, בייחוד לחילוני הממוצע, שהקשר בינו ובין מגזרים אלה תלוי רובו ככולו בחסדיהם (ובנטיות ליבם) של עורכי החדשות ותכניות האקטואליה בטלוויזיה. עם כל זאת, הייתי רוצה להתייחס להיבט שאינו מקבל מקום רב בספרו של שלג: הפרשנות של המאורעות הנסקרים בספר, וההערכה באשר לעתידן של הקבוצות המדוברות.

הספר עוסק בעיקר בעבר ובהווה (כלומר, עד שנת 1999), ומעט נכתב בו על הצפוי בעתיד לאותם "דתיים חדשים". דבר זה מצער, אך עוד יותר מצערת הפרשנות למגמות ששותפות את המגזרים הללו, פרשנות שלדעתי אינה יכולה להיות נכונה. כבר בהקדמה לספרו כותב שלג שבעיניו התהליך המשמעותי ביותר שעובר על החברה הדתית בעשורים האחרונים הוא ה"ישראליות" שלה (עמ' 13). כלומר, עם הגידול של החברה הדתית, הן במספרים והן בעוצמה פוליטית, משתנה גם אופייה שלה: הגידול "הוביל מטבעו להגדלה ניכרת של 'שטח החיכוך' שלה עם העולם הכללי" ולחשיפתה ל"שורה ארוכה של מרכיבים עדכניים המשפיעים עליה, כמו השפעת רוח הזמן המודרנית והפוסט-מודרנית, תרבות ההמונים הצרכנית של סוף המאה העשרים" (עמ' 20-21) וכיוצא באלו.

מכאן גם יוצאים הפיצולים והפילוגים הפנימיים בתוך החברה הדתית, ה"גיוון האידיאולוגי, החברתי והתרבותי הבלתי נמנע... גיוון היוצר סדקים בעמוד השדרה האידיאולוגי הנוקשה של חברה זו" (עמ' 21). שלג מתייחס לאותה השפעה זוחלת של התרבות החילונית על כל מגזר דתי שהוא סוקר: אם אלו הנשים החרדיות שיוצאות לעבודה מחוץ לבית (פיזית או דרך האינטרנט) ו"רואות עולם"; אם אלו נשות הציונות הדתית הדורשות שוויון פמיניסטי מודרני; אם זה חוסר היכולת (למרות הניסיונות הרבים) למנוע מצעירים חרדים ללמוד נהיגה ולרכוש טלפון סלולרי; אם זה אימוצם של דפוסי בילוי חילוניים על ידי נוער "הכיפות הסרוגות" והכמיהה שלהם לאומנות וליצירה החילונית; אם זה חדירת ה"ניו-אייג" והקבלה להמונים, או אם זה אף אנשי ש"ס, שלשם קבלת דרישותיהם משתמשים בשיח הומניסטי ומדברים על "זכותם" לחנך את ילדיהם כראות עיניהם.

אלו רק דוגמאות מעטות לחדירתן של נורמות מודרניות ולחלחולם של ערכים מודרניסטיים לתוך החברה הדתית. השאלה ששלג מנסה להשיב עליה באפילוג לספרו, היא האם לבד מאימוצם בפועל של מנהגים "חילוניים" או מודרניים, החברה הדתית גם משתנה בכוח, מבחינה אידיולוגית. שלג מכריע שלא כך: "אימוץ העולם המודרני, במיוחד במגזר החרדי, נעשה דה-פקטו ולא דה-יורה. בפועל מפנים העולם החרדי נורמות תועלתניות ונהנתניות של העולם המודרני, ולא דווקא את עולם הערכים שלו" (עמ' 312).

כאן, במחילה, אני חולק על שלג. האם אכן אפשר לפעול על פי קווים תועלתניים ונהנתניים בלי שהמעשים בפועל ישפיעו על העולם הערכי של אותו אדם? אכן, האם מעשים אלו לא יצאו כבר ממש מאותו עולם ערכים, שכנראה כבר שונה ועוות, ואינו דומה כלל לאותה מערכת ערכים דתית אוטופיסטית? לא ניתן להיחשף לתרבות בלי להיות מושפע מערכיה. לא ניתן "לשאול" חלק מסויים מתרבות אחרת ולהכניסו לתרבותך, כמעין הוספת צלחות מהודרות לגלגלי המכונית הישנה, בלא שינוי מהותי ותמידי בתרבותך אתה.

תרבות אינה אוסף מקרי וסופי של מושגים או גינונים, היא מערכת מורכבת, רשת של חוטים חברתיים השזורים אלו באלו, תלויים ומשפיעים אחד על כל האחרים, ולהפך. תרבות היא מטריצה הפרושה לאורך לרוחב ולעומק של החברה ושל כל פרט בחברה. לא ניתן לשנות היבט אחד (למשל, להעניק לאשה הדתית שוויון הלכתי מלא) ללא זעזוע כללי בכל שדרת המערכת. למן הרגע ששלחת ידך אל תוך התרבות של ה"אחר" והבאת קצת ממנה הביתה, כאילו הטבעת ידך בדלי צבע זר, ובמשיכת היד חזרה אין דרך למנוע ממנה להכתים את כל סביבתך.

הדיבור של האשה הדתית-לאומית על "שוויון" או של העסקן הש"סניקי על "זכויות" הוא כבר נגיסה בפרי עץ הדעת המודרניסטי, מעשה שממנו אין חזרה ושבעקבותיו השינוי, אף אם אינו מתחולל בבת אחת אלא בהדרגה, הוא בלתי נמנע. לא ניתן לקפץ בין שדות-שיח תרבותיים בלא שהאחד ישפיע על השני, ומכיוון שהחברה הדתית היא מיעוט בתוך העולם המודרני והפוסטמודרני, היא בעיקר המושפעת ולא המשפיעה. מילים שמשמשים בהם ("שוויון". "זכויות"), מנהגים שמאמצים (אינטרנט, תרבות הרייטינג), אתוסים (או מיתוסים) שנחשפים אליהם ("האזרח החפשי", "החלום האמריקני") - כל אלו משנים את החברה הדתית מיסודותיה, מבפנים, ולא רק על פני השטח.

"הדתיים המודרניים למיניהם... "טוען שלג "יצטרכו... להכריע באיזה מן העולמות הם בוחרים. סביר להניח שרק חלקם יבחר בחזרה מלאה אל 'הגטו הדתי'" (עמ' 312-313). ייתכן שרק חלקם יבחר לחזור אל תוך הפונדמנטליזם הדתי, אך האם הם יוכלו? וודאי שלא. לא שאין זה אפשרי לחזות בתופעה של התחרדות ובחמרה המונית במצוות ההלכה, אך גם תופעה כזו כבר לא תוכל למחוק את העבר, את החשיפה לתרבות החילונית על כל מימדיה.

אחרי הידיעה את העולם הזה אי אפשר פשוט למחוק, פשוט לשכוח הכל, ואין התחרדות שתוכל לחזור שוב לעולם האידיאלי של קהילות אירופה במאה ה-18. התרבות המערבית, הפוסטמודרנית, חודרת לכל מקום, ואין פינה בעולם (גם לא אירן) שמצליחה לחמוק מהשפעתה. כמו מכבש עצום המשטיח ומרדד את כל שבדרכו, יכריע הפוסטמודרניזם גם את היהדות. החברה הדתית בארץ (כמו בכל העולם) עוברת תהליך שהולך ומאיץ, תהליך שבסופו היא תשתנה כליל. מה שישאר מהיהדות הדתית בתום התהליך הזה הם רק הנתחים המציעים את הסיסמאות הנבובות של המודרניות בעידן הפוסטמודרני ("שוויון", "חופש", "אושר"), או אלו המציעים רוחניות אמיתית. דתיות.